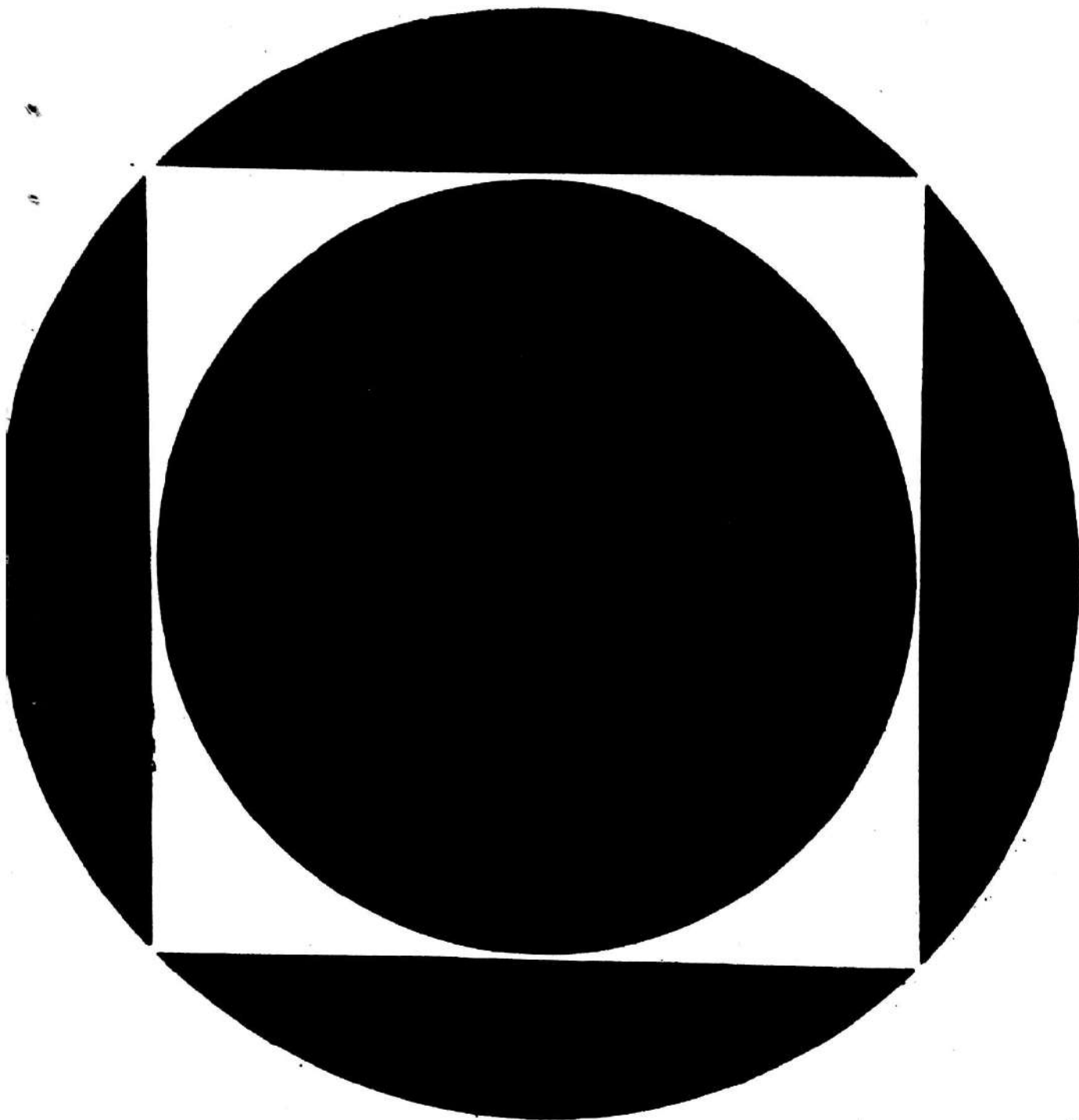

1986

anul XXXII 4 1986

LUCRĂRILE SIMPOZIONULUI ȘTIINȚIFIC ROMÂNNO-ISRAELIAN (Ierusalim, 1986)

Potrivit acordului de colaborare dintre Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Institutul Yad Vashem, în zilele de 12—14 ianuarie a.c. a avut loc cel de-al treilea simpozion de istorie româno-israelian. Revista „Anale de istorie” a publicat — în nr. 3/1986 — o prezentare a desfășurării lucrărilor acestei reuniuni științifice. În cele ce urmează reproducem unul dintre referatele cercetătorilor români.

ATTITUDINEA ROMÂNIEI ÎN CADRUL DISCUȚIILOR INTERNAȚIONALE PRIVIND SITUAȚIA EVREILOR DIN EUROPA (1938—1939)

Evoluția evenimentelor și atmosfera internațională, pe fondul cărora s-a produs expansiunea brutală a Germaniei hitleriste în Europa Centrală în anii 1938-1939, sînt astăzi cunoscute, constituind subiectul multor contribuții istoriografice și a numeroase dezbateri științifice. În abordarea oricărui aspect istoric național, acest fundal nu poate lipsi, date fiind implicațiile sale.

Odată cu anexarea Austriei (1938) și cu evoluția crizei Cehoslovaciei, încheiată cu cîmpotopirea acesteia (1939), pe lângă gravele oprîmări la care au fost supuse popoarele victime, pe lângă șantajele și iminentele pericole ce au planat asupra altor popoare amenințate cu cîmpotopirea, fiecare agresiune fascistă a declanșat și reacții antisemite simptomatice, periclitînd normala conviețuire a populației

evreiești cu popoarele din statele centrului și sud-estului Europei. S-a produs, astfel, o dispută internațională dificilă și imperativă.

În România, alegerile parlamentare din noiembrie 1937 au dat speranțe organizațiilor de extremă dreapta, în special Gărzii de fier, că ar putea obține puterea, avînd asigurat sprijinul Germaniei naziste. Cercurile politice, însă, de la stînga pînă la centru-dreapta, erau departe de a accepta o astfel de perspectivă. De aceea, gruparea burgheză, în fruntea căreia se afla regele Carol al II-lea, a recurs la o manevră abilă. Convinșă de slăbiciunile Partidului Național Creștin, care obținuse doar 8% din voturi, i-a încredințat mandatul de a alcătui guvernul, cu convingerea că, nu după mult timp, el se va compromite. S-ar fi

făcut, astfel, și Germaniei naziste, do-
vada nepopularității în România a unui
guvern de extremă dreapta, instaurarea
unei dictaturi regale recomandându-se ca
unică soluție în depășirea instabilității
politice de la cumpăna anilor 1937/1938.
Astfel s-a ajuns, la 28 decembrie 1937, la
constituirea guvernului Goga-Cuza, în
care regele Carol al II-lea a introdus și
oameni politici de orientare franco-brita-
nică, adversari ireductibili ai Gărzii de
fier și ai Germaniei hitleriste, ei contri-
buind, dinăuntru, la căderea guvernului
după numai 44 de zile. Între inițiativele
pripite și contradictorii adoptate de noul
guvern s-au înscris și unele măsuri anti-
semitice, care au declanșat o suită de zvo-
nuri în presa și în opinia publică mon-
dială, subiect de analiză în forurile gene-
veze, demersuri ale unor organizații evre-
iești internaționale, motiv de șantaj în
intervențiile unor organisme economice
și persoane influente din străinătate¹.

După aproape două decenii de nor-
mală integrare în viața economică, so-
cial-politică și culturală a României,
etapă în care, prin legislație și în practica
guvernamentală, antisemitismul s-a ma-
nifestat, ca diversiune, doar în ideologia
și acțiunea organizațiilor politice negu-
vernamentale de extremă dreapta, popu-
lația evreiască din România s-a aflat în
fața unor măsuri restrictive confuze. To-
tul s-a declanșat odată cu discursul pri-
mului ministru, în care a fost prezentat
programul noii guvernări, sub deviza
„România, românilor“, obsesie șovinistă
profesată de A. C. Cuza ca deziderat ma-
jor al Partidului Național Creștin. Între
altele, se enunța suprimarea unor ziare
(ca „Adevărul“ și „Dimineața“) aflate în
posesia unor acționari evrei, retragerea
facilităților pe C.F.R. la peste 120 de ga-
zetari evrei, retragerea autorizațiilor co-
merțului cu băuturi alcoolice deținute de
evreii din lumea satelor, revizuirea cetă-
teniei postbelice acordate evreilor ș.a.

Șeful guvernului a dat asigurări că re-
vizuirea cetățeniei nu trebuia să nel-
niștească pe evreii cu cetățenie legal do-
bândită, ci doar pe cei ce o obținuseră
fraudulos și care, după aprecierea sa,
invadaseră „cu sutele de mii“ România.
În pofida acestor asigurări cu caracter li-
niștitor, în cercurile evreiești s-a produs
o vie agitație. În răspunsul la programul

enunțat, regele Carol al II-lea, căruia nu
i se pot atribui concepții antisemite, a
ținut să atenueze tendințele proclamate,
subliniind că românii sînt „un popor care
avem dreptul la viață, dar care price-
pem — și tot decursul istoriei noastre a
arătat acest lucru — că dreptul la viață
nu înseamnă asuprirea altora“ (subl. ns.).
Reafirmînd tradiția românilor ca popor
tolerant, regele recomanda guvernului ca
niciodată să nu uite „ceea ce în trecut
acest popor a arătat“².

În Consiliul de Miniștri din 5 ianuarie
1938, o comisie specială a fost însărcinată
cu studierea și realizarea unei ample re-
vizuiri a cetățenilor dobîndite în cei 19
ani de la rezolvarea legislativă a acestei
probleme în România postbelică. Într-o
atare întreprindere, echivalentă cu un
recensămînt demografic-cetățenesc, mi-
nisterelor de justiție și de interne le-a re-
venit sarcina elaborării decretului-lege și
regulamentului de procedură³. Ori, res-
pectivele ministere erau conduse de foștii
național-țărăniști V. Rădulescu-Mehe-
dinti și Armand Călinescu, ambii nestă-
piniți de sentimente xenofobe sau anti-
semitice, cunoscuți pentru atitudinea lor
intransigentă antihitleristă și antigar-
distă.

La 22 ianuarie 1938 a fost dat publici-
tății *Decretul-lege* privind revizuirea ce-
tățeniei române⁴, aplicarea lui fiind ter-
giversată pînă la elaborarea *Regulamen-
tului* de către primul cabinet ministerial
condus de patriarhul Miron Cristea (mar-
tie 1938)⁵. În săptămînile cuprinse între
publicarea celor două acte legislative s-a
derulat o tensionată activitate internă și
internațională în jurul „chestiunii evre-
iești“ din România. În țară, prin cores-
pondență, telefoane și călătorii speciale,
mii de evrei au apelat la organele admi-
nistrative, la avocați, la prieteni, dar și
la intermediari dubioși, pentru procura-
rea actelor doveditoare⁶. Presa evre-
iască („Curierul israelit“ din 3 ianuarie
1938, „Renașterea noastră“ și „Egalita-
tea“ din 5 ianuarie 1938) exprima spe-
ranța că „actualii conducători ai desti-
nelor României, verificînd izvoarele de
informație justă referitoare la conduita
noastră și la greutățile care covîrșesc
viața de fiecare zi a evreului, vor im-
pune zăgazul firesc al legilor oricăror

¹ Arhiva Istorică Centrală (în continuare :
A.I.C.), fondul Casa regală, dosarele nr. 6, 21,
30, 31/1938 ; Arhiva Institutului de studii is-
torice și social-politice de pe lângă C.C. al
P.C.R. (în continuare : A.I.S.I.S.P.), fondul
nr. XV, dosarul nr. 451 vol. II ; Arhiva Mi-
nisterului Afacerilor Externe (în continuare :
A. M.A.E.), fondul Conferința păcii, Problema
evreiască, fondul Geneva, dosarul nr. 207 ș.a.

² „Timpul“ din 4 ianuarie 1938 ; „Argus“ din
5 ianuarie 1938.

³ „Timpul“ din 10 ianuarie 1938 ; „Argus“ din
7 ianuarie 1938.

⁴ C. Hamangiu, *Codul general al României*,
vol. XXVI partea I, București, 1938 p. 39-44 ;
„Timpul“ din 24 ianuarie 1938.

⁵ C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 219-255.
⁶ A.I.C., fondul Casa regală, dosarul nr.
30/1938 (Convorbiri interceptate), filele 1-1 000.

tendințe de nedreptățire a noastră”, scop în care conducătorii evreimii ceruseră audiență și explicații guvernului⁷. Într-adevăr, în audiența explicativă la Octavian Goga, președintelui și secretarului Partidului Național Evreiesc (Fischer și Zinger) li s-au dat asigurări că guvernul nu va tolera excese antisemite, iar ziarele evreiești suspendate vor re-apare⁸.

Numeroși diplomați, gazetari și personalități politice de peste hotare au cerut explicații direct lui Carol al II-lea, lui Octavian Goga, lui Istrate Micescu și altor factori cu răspundere în guvernare. Ambasadorul S.U.A. la București a primit asigurări categorice de la Octavian Goga că măsura revizuirii va afecta numai pe cei ce-și obținuseră cetățenia pe căi frauduloase⁹; președintele Ligii mondiale antinaziste, Samuel Untermyer, a prevenit telegrafic pe Octavian Goga că dacă va aplica măsurile antisemite anunțate, Liga va proceda la boicotarea României pe toate căile¹⁰; ziaristul austriac Rohan Rohan Karl Anton a venit special de la Viena la București, pentru a cere explicații subsecretarului de stat Alexandru Hodoș¹¹ ș.a.m.d. Explicând sensul măsurilor preconizate de guvern, ministrul afacerilor străine, Istrate Micescu, în interviul acordat ziaristului elvețian P. E. Briquet de la „Journal de Genève”, a declarat, inițial, că România nu intenționa să aducă în fața Ligii Națiunilor problema evreiască, aceasta fiind o problemă internă a statului român. Explicându-i că evreii din România nu s-au considerat și nu s-au organizat niciodată în minoritate națională, el a relevat faptul că, în chestiunea evreilor din România, invocarea Statutului pentru minorități (acceptat de România prin semnarea Tratatului de pace din 10 decembrie 1919)¹² era anacronică și inaplicabilă, în unele privințe chiar nefavorabilă. De asemenea, prevederile emancipării și încetățenirii evreilor (legislația 1918—1924) nu puteau fi aplicate unor mari categorii de evrei: refugiaților din Rusia, după revoluția din Octombrie 1917; refugiaților din Ungaria, din timpul terorii albe care a urmat revoluției conduse de Bella Kuhn; refugiaților din Germania, după declanșarea persecuțiilor

naziste inaugurate de hitlerism. „Cu ce drept acești refugiați pretind să intre în tratatele minoritare sau în legi stabilite pentru alții?” — se întreba juristul Micescu. El adăuga: „România este ospitalieră. Dar ea nu va tolera să se abuzeze de ospitalitatea ei și nici ca străinii să-i pretindă a-i face legile ei”, cu atât mai mult cu cât nu evreii, cetățeni români de drept, apelau la Liga Națiunii, ci proaspeții veniți¹³. Aceleași explicații au fost date și de Carol al II-lea, în interviurile acordate ziaristilor Didier Paulain („Candide”, Paris), Alvin Steinkope (directorul Agenției americane „Associated Press”, pentru cele 3 000 de ziare din S.U.A.) și Easterman („Daily Herald”) interviuri preluate de numeroase ziare franceze, engleze, americane, elvețiene ș.a.¹⁴.

Carol al II-lea nu a negat că, în rîndul unor cercuri politice de extremă dreapta și în presa naționalistă, se crease o atmosferă antisemită accentuată. Asigura însă opinia publică internațională că măsurile revizuirii vizau doar pe evreii ce au intrat în România pe căi nelegale, după război. „Ceea ce s-a întâmplat a fost ceva în felul unei invazii de evrei ruși și galițieni” — explica el lui Easterman. „Numărul lor s-a exagerat. Unii spun că ar fi pînă la 800 000, dar maximum au fost cam 250 000, care au invadat satele și care nu sînt un element bun”. În toate cazurile, preciza Carol, nu se va recurge la expulzare, românii nu vor fi aspri, dar nu trebuie să se pretindă drepturi politice pentru „invadatori”¹⁵. Lui Alvin Steinkope, regele i-a dat asigurări că lumea nu trebuie să se teamă de vreun pogrom în România, că, deși exista o „problemă evreiască”, ea nu va fi soluționată cu violențe și neomenie. La întrebarea ziaristului privind existența, în România, a unui proiect pentru deportarea în masă a evreilor sau pentru colonizarea lor în altă regiune a lumii, Carol a răspuns categoric negativ, adăugind: „Ne-am simți, bineînțeles, ușurați, dacă am vedea pe unii dintre evreii care trăiesc la noi plecînd de aici, de bunăvoie”. Cum o asemenea rezolvare nu putea fi opera unei acțiuni singulare a României, el afirma că „Aceas-

⁷ Loc. cit., dosarul nr. 6/1932, fila 22.

⁸ Loc. cit., dosarul nr. 31/1932, filele 9, 10, 11, 26.

⁹ Loc. cit., fila 11.

¹⁰ Loc. cit., fila 10.

¹¹ Loc. cit., fila 1.

¹² P. Banescu, *Les Minorités Nationales dans l'Europe Nouvelle*, Edition de la Revue „L'Europe Orientale”, Paris 1935; P. Banescu, *Le Nouveau régime des minorités en Roumanie*, București, 1936.

¹³ „Argus” din 20 ianuarie 1932.

¹⁴ „Timpul” din 13 ianuarie și 2 februarie 1932; „Argus” din 23 ianuarie și 2 februarie 1932.

¹⁵ La cererea lui Vespasian Pella (ministrul României la Haga). Ministerul Afacerilor Străine i-a trimis informația că autoritățile competente indică numărul de evrei intrați fraudulos în țară la circa 100 000—150 000 persoane, dar că cifra este greu de cunoscut datorită clandestinității lor.

¹⁶ „Argus” din 13 ianuarie 1932.

tă chestiune ar necesita o acțiune internațională și pînă acum nimeni n-a luat o asemenea inițiativă¹⁶. Lui Didier Poulain, în dorința de a spulbera neli-niștile ivite în Franța și Anglia, provocate nu numai de măsurile antievreiești, ci și de orientările în politica externă, Carol i-a împărtășit sentimentul că englezii și francezii cu greu puteau să înțeleagă chestiunile cu care era hărțuită România, chestiuni deosebit de complexe și dificile, dar că revizuirea cetățeniilor nu viza decît pe evreii de „imigrație recentă“¹⁷.

Partidele politice muncitorești, burgheze și burghezo-democratice, animate de concepții antidictatoriale, antifasciste, antigardiste, și-au exprimat dezacordul cu tendințele și măsurile noului guvern, inclusiv în chestiunea evreiască¹⁸. Într-un articol editorial al „Scînteii“, intitulat *Guvernul Goga, Garda de fier și sarcinile democrației*, secretarul general al P.C.R., Boris Ștefanov, aprecia ca nefascist guvernul condus de Goga, dar putînd, virtual, să faciliteze instaurarea unei dictaturi fasciste, în eventualitatea parvenirii la putere a Gărzii de fier¹⁹. Militînd pentru răsturnarea cabinetului, prin lupta unită a tuturor forțelor politice democratice, partidul comunist atrăgea atenția, într-un *Manifest* editat de Comitetul Central, asupra caracterului diversionist al măsurilor antisemite preconizate, pronunțîndu-se categoric, împotriva revizuirii cetățeniei²⁰.

O poziție fără echivoc a adoptat și Partidul Social-Democrat care, într-o *Moțiune* adoptată la ședința Comitetului Executiv (23—24 ianuarie 1938), și-a exprimat totala dezaprobare față de măsurile inaugurate, considerînd concepția antisemită și antidemocratică a Partidului Național Creștin ca fiind străină de spiritul și tradițiile poporului român. Demascînd caracterul diversionist al antisemitismului extremist, P.S.D. declara că „nu înțelege și nu poate admite persecutarea și șicanarea unei populațiuni întregi, muncitoare și credincioase țării, numai pentru a distra atenția maselor de la adevăratele lor interese“. „Populația evreiască — se explica în *Moțiune* —, născută și crescută, mare parte din moștrămoși, pe teritoriul acestei țări și care, de asemenea, în mare parte, și-a vărsat singele alături de ceilalți fii ai țării pentru apărarea și întregirea ei, și care nu are și nu poate avea tendințe iredentiste,

nu poate fi șicanată și descetățenită în masă, sub masca revizuirii citorva zeci de mii de inși, introduși prin fraudă în cetățenie, cu ajutorul funcționarilor publici necinstiți“²¹. Pe lîngă această moțiune, liderul social-democrat Constantin Titel-Petrescu explica, în organul central „Lumea nouă“, de ce, în condițiile internaționale care nu permiteau, de fapt, o emigrare compactă a elementului evreiesc, „toată campania pe chestia cetățeniei este lipsită de temei“, masele evreiești cărora ar urma să li se ia cetățenia neavînd unde să plece²².

Oficiosul național-țărănist „Dreptatea“, după apariția *Decretului-lege* din 22 ianuarie 1938, scria că nimeni nu poate fi contra revizuirii, pentru că nu se putea acorda cetățenie automată tuturor celor veniți fraudulos în România după 1918. Dar o atare lege trebuia să fie dreaptă, logică, clară și să privească pe toți străinii, nu numai pe evrei. Ori — după opinia național-țărăniștilor — legea în cauză era neclară, cu termene prea urgente și cu dovezi greu de procurat²³. Vorbind la o întrunire politică, liderul național-țărănist Virgil Madgearu s-a pronunțat și în chestiunea revizuirii cetățeniilor obținute de refugiații din anii 1919—1928, 1933—1937, cerînd ca operațiunea să fie făcută legal, fără abuzuri și vexațiuni²⁴.

Pentru înțelegerea evoluției ulterioare a chestiunii, o semnificație aparte a avut demersul lui N. Petrescu-Comnen (pe atunci ministrul României la Berlin), cu prilejul audienței special solicitate lui Goga și Micescu, la 5 ianuarie 1938, în ziua cînd Consiliul de Miniștri punea în discuție problema revizuirii. El opina că, în vreme ce statisticile oficiale indicau o populație evreiască de pînă la 800 000 persoane, unii oameni de stat și o anumită presă afirmau că numărul lor s-ar fi apropiat de 2 milioane. El considera, de aceea, că verificarea cetățeniilor trebuia să capete aspectul unui sondaj de clarificare, la care să contribuie toate forțele politice interne românești, ale naționalităților conlocuitoare și ale organizațiilor evreiești. În cazul evreilor cărora le-ar fi fost retrasă sau neacordată cetățenia, urma ca, prin contacte diplomatice și colaborări cu terțe țări și cu organizații evreiești, chestiunea să fie adusă în atenția Societății Națiunilor, pentru o „soluționare pașnică și echitabilă“. Susținînd propunerea ca Societatea Națiunilor să-și asume studierea globală a problemei evreiești, îndeosebi a evreilor din centrul și sud-estul Europei,

¹⁶ „Timpul“ și „Argus“ din 2 februarie 1938.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ A.M.A.E., fondul nr. 71, vol. 374, fila 217.

¹⁹ „Scînteia“ din 31 ianuarie 1938.

²⁰ A.I.S.I.S.P., Cota A XXII-4, inventarul nr. 989.

²¹ „Lumea nouă“ din 30 ianuarie 1938.

²² Ibid.

²³ „Timpul“ din 18 ianuarie 1938.

²⁴ „Timpul“ și „Argus“ din 23 ianuarie 1938.

el a prezentat celor doi interlocutori un *Plan* pentru emigrarea și colonizarea eşalonată a evreilor, în etape, timp de 20 de ani, printr-o largă colaborare internațională²⁵. Atunci, inițiativa lui Comnen nu a avut efectul scontat de el, iar opinia publică din țară și din străinătate nu a fost informată.

În străinătate, o surescitare deosebită a cuprins organizațiile evreiești internaționale, care au declanșat o campanie susținută de apărare a evreilor din România de rigorile unei revizuirii prea severe. Numeroase *Memorii* și *Plângeri*, însoțite de explicații istorice și legislative, de statistici și documente au fost înaintate Societății Națiunilor, Comisiilor specializate în problemele minorităților, guvernelor și diverselor organizații democratice²⁶.

Toate aceste documente au protestat față de declarațiile și măsurile guvernamentale românești în chestiunea evreiască, considerându-le încălcări ale Tratatului de la Saint-Germain (art. 7—9), semnat de România la 10 decembrie 1919, privind drepturile minorităților. Prin intermediul lor s-a cerut Societății Națiunilor să admită procedura de urgență în anchetarea și rezolvarea situației creată evreilor din România, situație considerată „disperată”²⁷. Pe baza petițiilor acestor organizații, la sugestia și insistențele diplomației anglo-franceze, Consiliul Societății Națiunilor a invitat România să dea explicațiile necesare. Ministerul de externe român a reușit să obțină amânarea examinării plîngerilor evreiești pentru două luni, timp în care urma să fie publicat și *Regulamentul* revizuirii cetățeniei în cazurile obținute prin fraudă, împotriva legilor țării și a dispozițiilor tratatelor de pace²⁸. S-a hotărât, totodată, crearea unui Comitet ad-hoc, alcătuit din președintele Societății Națiunilor și miniștrii de externe ai Angliei și Franței (Eden și Delbos), care urma să se documenteze asupra doleanțelor evreiești și să se consulte cu guvernul român pentru clarificarea lor.

La întoarcerea în țară, Istrate Micescu a relatat ziaristilor (la 2 februarie — la Jimbolia și la 4 februarie — la București) modul în care a obținut amânarea, precum și dificultățile întâmpinate, datorate, îndeosebi, propagandei Gărzii de fier. „Atunci cînd România — declara diplomatul român — apare în forul internațional de la Geneva cu nădejdea de

a se sprijini pe alianțele și amicițiile sale, nu este patriotic ca tocmai acei cari se pretind naționaliști să saboteze acțiunea ministrului de externe, trimis peste hotare în numele Țării, nu în al unui partid, repetind cu insistență că se proiectează denunțarea acestor alianțe și amiciții, pentru înlocuirea lor cu altele” (subl. ns.). El afirma chiar că Garda de fier a inventat echivocuri în politica externă a guvernului, deși declarase, în repetate rînduri, că va menține politica externă tradițională²⁹. Această afirmație era menită să liniștească guvernele Franței și Angliei, devenite suspicioase în urma contactelor personale din trecut ale lui Octavian Goga cu exponenți ai guvernului de la Berlin și a speculațiilor propagandei hitleriste³⁰. Carol al II-lea îi confirma, la rîndul său, ziaristului Didier Poulain că Goga se întîlnise, de cîteva ori, cu Hitler, dar că acest fapt, în sine, nu trebuia încărcat de semnificații aparte, de vreme ce România și Germania aveau, efectiv, anumite interese economice comune³¹.

În pofida explicațiilor date de exponenții guvernului (deseori contradictorii și oscilante), substratul antisemist al unor măsuri preconizate de membrii Partidului Național Creștin cu influență asupra guvernului, nu putea fi eludat. Antisemitismul Partidului Național Creștin, bazat pe doctrina șovinistă cuzistă, era de notorietate publică pe scena politică românească. Dacă pe plan intern, mult timp el nu depășise fizionomia unei grupări de presiune, odată cu ascensiunea axei Berlin-Roma acesta devenise periculos și ofensiv. Pe lîngă măsurile severe ce s-au pregătit pentru a anihila asaltul spre putere al Gărzii de fier, pe lîngă tergiversarea aplicării legii revizuirii cetățeniei, debarcarea guvernului cu preponderență național-creștină, prin formula unei „lovituri” monarhice surprinzătoare, a avut, pe lîngă multiple și complexe semnificații negative, și o latură pozitivă: împiedicarea devierii orientării României spre un regim prohibitar.

Din unghiul de analiză al temei pe care o abordăm, 10 februarie 1938 înseamnă revenirea la o politică tradițională, în care „problema evreiască” va fi tratată de pe poziții constituționale, umanitare, diferite de antisemitismul național-creștin, într-un moment cînd, pe plan internațional, populația evreiască intra în faza marilor persecuții hitleriste ce vor culmina cu genocidul din cel de-al

²⁵ A.M.A.E., fondul Conferința păcii. Problema evreiască, filele 129—144.

²⁶ Loc. cit., filele 68, 25; A.I.S.I.S.P., fondul nr. XV, dosarul nr. 451, vol. II, filele 121—123.

²⁷ A.M.A.E., fondul Geneva, vol. 297, filele 1—46.

²⁸ „Argus” din 5 februarie 1932.

²⁹ „Argus” din 6 februarie 1932.

³⁰ A.I.C., fondul Casa regală, Carol al II-lea, dosarul nr. 91/1932, fila 14; „Universul” din 10 ianuarie 1932.

³¹ „Argus” din 23 ianuarie 1932.

doilea război mondial. Cu guverne și consilieri ai coroanei care au imprimat puterii politice aspecte de uniune națională, în perioada februarie 1938 — septembrie 1940, Carol al II-lea a domnit în formula unei dictaturi personale monarhice, nefasciste. Prin profitul politic al personalităților din angrenajul guvernării — Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Armand Călinescu, Mihail Ralea, Nicolae Petrescu-Comnen, Gheorghe Tătărăscu, Grigore Gafencu, Dimitrie Gusti, Silviu Dragomir ș.a. —, regimul a reușit să anihileze, pe plan intern, ascensiunea spre putere a Gărzii de fier, iar pe plan extern să continue politica tradițională de alianțe și de apărare a independenței și suveranității României, în pofida conturării tot mai evidente a izolării țării, în condițiile renunțării marilor puteri la politica de securitate colectivă. Această situație se va deteriora tot mai mult, ajungându-se la completa izolare a României pe plan european, moment în care se va produce și dezmembrarea teritorială din vara anului 1940.

În ceea ce privește drepturile minorităților naționale, Constituția carlistă din 1938 a menținut toate prevederile Constituției din 1923, care, la rându-i, ratificase toate drepturile dobândite prin decretele-legi și prevederile tratatelor de pace post-belice. Apoi, prin crearea „Comisariatului General pentru Minorități” (3 mai 1938), prin elaborarea *Regulamentului* de funcționare (3 august 1938), prin încadrarea minorităților în Frontul Renașterii Naționale (februarie 1939), prevederile și respectarea legislației în materie de minorități au avut o solidă bază juridică, organizatorică și politică. Deși nu era organizată ca grup etnic minoritar (precum maghiarii, germanii, bulgarii, ucrainenii), populația evreiască din România s-a bucurat de aceleași drepturi ca și celelalte minorități naționale. În virtutea Constituției și a Regulamentului pentru minorități, cetățenii de origine neromână erau liberi să folosească limba maternă în materie de religie, presă, relații personale și comerciale, reuniuni și întruniri autorizate; aveau dreptul de a înflința, conduce și supraveghea instituții de binefacere, religioase și sociale, cu folosirea limbii materne; aveau dreptul de instruire în limba maternă, în școli de stat și dreptul de a exercita funcții publice, servicii ș.a.m.d.³²

În ceea ce privește revizuirea cetățeniei — preluată de pe agenda fostului guvern —, după publicarea *Regulamen-*

tului s-a procedat la începerea operațiunii³³. În conformitate cu *Decretul-lege* din 22 ianuarie 1938, inițial au cerut revizuirea 208 216 capi de familie, având ca membri 962 270 persoane. Ulterior, au mai depus cereri 12 730 capi de familie, astfel că, până în octombrie 1938, au fost supuși revizuirii 220 946 capi de familie. La aceeași dată, nu făcuseră dovada cetățeniei și nu ceruseră revizuirea — deci puteau fi considerați clandestini — 24 906 capi de familie, cu circa 62 946 membri³⁴.

La 27 septembrie 1938, „Comitetul de trei” al Consiliului Ligii Națiunilor, specializat în probleme minoritare, a examinat petițiile relative la situația minorităților din România. Comitetul — specifică R.B. Skylstad, într-o *Notă* oficială transmisă reprezentantului român la Geneva, George Crutzesco, la 13 decembrie 1938 — luase notă cu satisfacție de reglementările și de statutul de funcționare a Comisariatului General pentru Minorități, condus de Silviu Dragomir. „Comitetul — se consemna în notă — este foarte fericit să constate că, grație bunăvoinței manifestate de guvernul regal al României, situația este considerabil ameliorată și-și exprimă speranța că guvernul român își va intensifica eforturile pentru a găsi o soluție echitabilă a problemelor legate de petițiile respective”. Se mai specifica că, în urma examinării situației revizuirii cetățeniei, „Comitetul de trei” a constatat „seriozitatea, atenția și caracterul liberal” în care a fost tratată problema³⁵.

Evenimentele de pe arena internațională, între anexarea Austriei și compromisul de la München, au fost secundate, din ce în ce mai virulent, de dispute privind minoritățile naționale, context în care „problema evreiască” se contura ca fiind din ce în ce mai agravantă. Între 8—15 iulie 1938, din inițiativa S.U.A., personal a lui Roosevelt, s-a desfășurat o Conferință Internațională, la care au fost invitate 31 de state și 40 de organizații evreiești. Scopul Conferinței — care s-a autointitulat „Comitetul interguvernamental pentru refugiați”, și s-a ținut la Evian (Elveția) — a fost de a întreprinde măsuri efective pentru a ajuta victimele politicii brutale a celui de al III-lea Reich în Germania și Austria, pe prigo-niții refugiați politici, în mare majoritate evrei³⁶. Deși nu a fost invitată și Româ-

³³ „Argus” din 18 februarie, 3 martie și 3 iunie 1938.

³⁴ A.M.A.E., fondul Conferința păcii, Problema evreiască, filele 71—73, 77—81.

³⁵ Loc. cit., fondul Geneva, vol. 297, doc. nr. 54, filele 1—2.

³⁶ Loc. cit., fondul nr. 71/1920—1924, Dosare speciale, filele 56—58, 79.

³² A.I.C., fondul Președinția Consiliului de Miniștri, dosarul nr. 11/1938, filele 1—16; fondul Casa regală, Carol al II-lea, dosarul nr. 41/1940, filele 12—16; „Lumea nouă” din 28 august 1938.

nia, ministrul Afacerilor Străine, N. Petrescu-Comnen, a însărcinat pe George Crutzescu să urmărească cu atenție lucrările, să ia contact cu delegații pentru a le cunoaște opiniile și să sugereze președintelui Comitetului interguvernamental crearea unui organism permanent, care să se ocupe cu problema globală a evreilor din Europa centrală și orientală. Crutzescu a fost autorizat să transmită că „România este gata a participa la o Conferință internațională care ar căuta o soluționare de ansamblu a acestei probleme, fiind dispusă a face serioase sacrificii pentru a ușura colonizarea evreilor în țări unde se găsește încă enorme teritorii vacante și bogății neexploatare”, considerând că o desconggestionare a elementului evreiesc din Europa centrală ar fi putut contribui la evitarea recrudescenței mișcărilor antisemite³⁷.

Conform indicațiilor primite, în ceea ce privea caracterul discret, personal și neoficial al demersurilor, în perioada desfășurării conferinței Crutzescu a abordat numeroși delegați, pentru un schimb reciproc de informație și opinie. Programul propriu-zis al reuniunii a dat impresia de improvizație, deoarece delegații nu erau desemnați din rîndul unor personalități cu rol deosebit în mecanismul puterii, încît și rezoluțiile adoptate au avut un caracter vag și neangajant. Din punctul de vedere al demersurilor românești, considerăm demne de menționat cîteva din impresiile lui Crutzescu, în privința tendințelor și a fenomenelor relevate. Din discuția cu delegatul american a reieșit că Roosevelt ar fi fost de acord cu sugestia românească, dar că a întîlnit opoziția Angliei și Franței. Din discuțiile cu o serie de delegați francezi și englezi a înțeles că cele două țări au rezerve privind propunerea „globalizării” problemei, pentru a nu încălca atribuțiile Societății Națiunilor, pentru a nu amesteca „emigrarea” cu „refugiații politici”, dorind astfel să evite eventualitatea ca diverse state să considere momentul prielnic pentru „a scăpa” de evreii lor. Francezii n-au respins, de plano, propunerea României; ei au promis s-o transmită lui Quai d'Orsay, dar s-au arătat sceptici. Întreținîndu-se cu contele Condenthove-Kalergi, partizan și susținător al colonizării evreilor și în Rhodezia (fără o substituie a căminului din Palestina, ci ca o completare a lui), acesta i-a explicat diplomatului român de ce considera așezarea evreilor și în Africa, în granițele Imperiului Britanic, ca o soluție realistă a problemei evreiești, fiind convins că ast-

fel s-ar produce o slăbire a mișcărilor extreme antisemite din Europa. Din întrevederi cu terțe persoane, Crutzescu a ajuns la concluzia că Anglia și organizațiile evreiești ar fi dorit ca preocupările să se extindă la refugiații politici de pretutindeni, în timp ce Franța și S.U.A. se opuneau, pentru a nu fi silite, printre altele, să primească o avalanșă de spanioli³⁸.

În vara anului 1938, contactele stabilite de Crutzescu vor fi îmbogățite atît în cadrul întîlnirilor de la Londra ale „Comitetului interguvernamental pentru refugiați”, cît și cu ocazia Conferinței de la Copenhaga, care au continuat preocupările în rezolvarea problemei refugiaților politici și emigranților, în lumina celor hotărîte la Evian³⁹. Paralel, din vara lui 1938, România a încercat realizarea unei acțiuni concertate cu statele confruntate, ca și ea, cu gravele presiuni ale Germaniei hitleriste, presiuni din care nu au lipsit nici șantajele antisemite, nici dovezile de netăgăduit ale destabilizărilor provocate de coloana a V-a hitleristă din țările respective pe această chestiune. La cea de a 101-a sesiune a Consiliului Societății Națiunilor, în ședința din 14 mai 1938, la care s-a discutat problema refugiaților politici, șeful diplomației românești, N. Petrescu-Comnen, a arătat că problema avea o importanță considerabilă, meritînd o atenție specială nu numai din partea Societății Națiunilor, ci și a membrilor societății umane, depășind, prin consecințe, cadrul formal reieșit din Raportul Consiliului. El a atras atenția că aspectele febrile, agitațiile antisemite demonstrează că fenomenul are cauze profunde, că nimeni nu a studiat situația de ansamblu și că trebuiau abandonate metodele empirice, romantice care s-au utilizat în această materie. Concret, Comnen a cerut să se inițieze noi căi și metode, pe baze științifice și umanitare, ținîndu-se cont de realități, România rezervîndu-și dreptul de a înainta, în timp util, propuneri viabile, într-un spirit „de largă solidaritate umană”⁴⁰. La întoarcerea de la Geneva, Comnen a declarat ziariștilor români și străini acreditați la București că a avut multe convorbiri cu membrii competenți din Consiliul și din Secretariatul Ligii Națiunilor, cu reprezentanți ai unor asociații evreiești, cu publiciști de vază, că-

³⁸ Loc. cit. filele 64-67, 79-83, 91-94, 96-98, 100-101 (Rapoarele lui G. Crutzescu din 8-16 iulie 1938).

³⁹ Loc. cit. filele 109, 122 (Raportul lui Matila Ghica, Londra, 5 august 1938 și Raportul lui G. Iurașcu Oslo, 20 iulie 1938).

⁴⁰ Loc. cit., fondul Conferința păcii, Problema evreiască, fila 5.

roa le-a explicat punctul de vedere românesc în chestiunea evreiască⁴¹.

La 20 iunie 1938, Comnen i-a transmis lui Crutzescu, la Geneva, că, la ultima sesiune a Consiliului Societății Națiunilor, el a rugat pe Avenol și Abraham, de la Comitetul pentru naționalități al Ligii, să studieze chestiunea evreiască din Europa centrală din punct de vedere constructiv și să informeze guvernul român care ar fi sortii de izbândă ai inițiativei românești în această direcție. La întrevederea de la 21 iunie 1938, Crutzescu a aflat de la Avenol că secretarul general al Ligii Națiunilor l-a însărcinat pe Stoppani (directorul Secției economice a Secretariatului) să întreprindă o investigație în Polonia și România, pentru a se edifica asupra chestiunii evreiești din cele două țări. În timp ce Avenol l-a asigurat pe Comnen de sprijin, Abraham s-a arătat foarte sceptic în ce privește inițiativele lansate la Evian, cât și în alte demersuri, atita vreme cât nu se găsea o țară dornică să primească pe evreii din Europa⁴². În misiune la Varșovia, Stoppani l-a vizitat pe ambasadorul român Richard Franasovici (25 iunie 1938), rugându-l să-i transmită lui Comnen că, după opinia sa, ar fi fost util ca guvernul român, de acord cu cel polonez, să adopte o atitudine unitară și să nu ceară o conferință internațională (pentru a evita o publicitate zgomotoasă, nefolositoare), ci să lase Secțiunii economice a Ligii, însărcinată și cu problemele demografice, să se ocupe de problemă. Luând act de intenția lui Stoppani de a veni la București, în iulie 1938, pentru ca problema evreiască să poată fi pusă în discuție la Geneva în sesiunea din septembrie 1938, Comnen l-a însărcinat pe Franasovici să comunice omologului său polonez, Beck, propunerea unei acțiuni comune⁴³.

Întorcându-se din Polonia (3 iulie 1938), Stoppani a avut o lungă convorbire cu diplomatul român la Geneva, Crutzescu, împărtășindu-i câteva impresii și sugestii: ca și România, Polonia acorda o mare importanță chestiunii evreiești, intenționând s-o aducă în discuția Ligii Națiunilor; ea nu milita pentru o „Conferință”, ci pentru înființarea unei „Comisii permanente” a Societății Națiunilor, căreia i-ar fi revenit sarcina unei vaste și obiective *anchete* (în Polonia, România, Ungaria ș.a.), a întocmirii unui *Raport* și a formulării unor *soluții eficiente*; ea prefera să înainteze propunerea prin intermediul unei delegații neutre în problemă, spre exemplu Belgiei sau Olan-

dei⁴⁴. La 8 august 1938, Stoppani a întocmit un *Memorandum* (prin care cerea date, informații statistice, sugestii), pe care l-a transmis confidențial reprezentanților la Geneva ai României, Poloniei, Lituaniei, Letoniei și Ungariei. Din discuțiile cu omologii polonez, Komarnicki, și leton, Feldman, Crutzescu transmitea lui Comnen sentimentul comun al acestora că *Memorandumul* nu va avea „efect pozitiv la Societatea Națiunilor, tonul de «anchetă» putând crea o atmosferă ostilă, facilitând speculații tendențioase nedorite”⁴⁵. Concomitent cu clarificările de la Geneva, Franasovici, în urma discuțiilor cu Beck, a luat contact cu Wagner (subdirector la Ministerul Afacerilor Străine polonez, observator la Conferința de la Evian), care i-a împărtășit dezamăgirea privind rezultatele Evianului pentru evreii din Germania. Pe de altă parte, contele Potocki, ambasadorul polonez la Washington, i-ar fi comunicat că președintele Roosevelt era dispus să sprijine soluționarea problemei evreilor polonezi, motiv pentru care Polonia urma să prezeze Anglia în direcția optimizării emigrării în Palestina⁴⁶.

Contactele româno-poloneze au continuat, cu intermitențe, împletindu-se, de la un moment dat, cu alte inițiative românești. La sesiunea Consiliului permanent al Micii Înțelegeri de la Bled (21—22 august 1938), pe lângă chestiunile legate de problema minorităților din cele trei țări, șeful diplomației române, Comnen, a expus importanța și gravitatea problemei evreiești, informând partenerii alianței despre demersurile românești. Consiliul permanent al Micii Înțelegeri a decis ca guvernele român și ceh să se ocupe special de problemă, ținând la curent Iugoslavia⁴⁷.

La 17 septembrie 1938, la a 102-a sesiune a Consiliului Societății Națiunilor, Comnen a făcut o scurtă comunicare, în calitate de purtător de cuvânt al României. Arătând că mandatul controlului administrativ al Palestinei a avut de reglementat și problema evreilor — problemă complexă și presantă pentru Europa centrală —, Comnen a cerut Consiliului să aibă în vedere această chestiune, afirmând că guvernul român va prezenta, la momentul oportun, un proiect prin care se urmărea „o soluție rațională, umanitară și internațională satisfăcătoare” și exprimându-și speranța că circumstanțele vor îngădui emigrarea normală în Palestina⁴⁸. După ce „criza

⁴¹ „Argus” din 25 mai 1938.

⁴² A.M.A.E., fondul nr. 71/1920—1944, vol. 374, Dosare speciale, filele 44, 46.

⁴³ Loc. cit., filele 48—52.

⁴⁴ Loc. cit., filele 71—74.

⁴⁵ Loc. cit., filele 124—125, 127—128.

⁴⁶ Loc. cit., filele 112—113.

⁴⁷ Loc. cit., filele 132—133.

⁴⁸ Loc. cit., fondul Conferința păcii, Problema evreiască, fila 3.

cehoslovacă" și-a găsit nefasta dezlegare prin Acordul de la München, România a reluat, cu o și mai mare insistență, străduințele sale. Cu prilejul călătoriei lui Carol al II-lea în capitalele apusene, în conversațiile de la Londra și Paris, regele a prezentat demersurile și situația evreilor din România, informând cancelariile aliate asupra unei acțiuni de anvergură pe care o intenționa România⁴⁹. Așa cum se preciza într-un *Referat* întocmit de Comisariatul General pentru Minorități, momentul ar fi fost propice, deoarece Rezoluția „Comitetului de trei” pentru minorități al Societății Națiunilor se declara mulțumită de spiritul de înțelegere al guvernului român în aplicarea măsurilor de revizuire a cetățeniei, cuprinzând și aprecierea că asociațiile evreiești, încadrate în „Executiva sionistă din România”, prezidată de rabinul șef dr. Niemcewicz, susținea activ mișcarea sionistă, rezistența și emigrația în Palestina⁵⁰.

Intr-adevăr, în vara anului 1938, cele două organizații evreiești — sionistă și nesionistă — fuseseră autorizate, de către organele românești în drept, să organizeze cîte patru centre de pregătire agricolă și tehnică pentru tineret, în vederea emigrării în Palestina. La sedile lor se organizaseră cursuri de limbă ebraică, limbă engleză și discipline privind economia, geografia și istoria Palestinei⁵¹. În presa cotidiană românească s-a consemnat știrea privind înțelegerea dintre guvernul român și organizațiile sioniste, prin care urma să se organizeze emigrarea unui lot de 150 000 evrei în Palestina, cu precădere din Bucovina, Basarabia și Maramureș⁵². În toamna anului 1938, dr. W. Filderman, președintele Comunității Evreilor din România, a fost convocat la Ministerul Afacerilor Străine de către Comnen, care l-a rugat să se ocupe mai stăruitor de problema emigrării. Un Comitet ad-hoc a fost constituit din reprezentanții tuturor organizațiilor evreiești, care a elaborat și predat lui Mihail Ralea, ministrul muncii, un *Proiect de lege* în acest sens⁵³. În urma audienței la Comnen, la 12 decembrie 1938, Filderman a înaintat un *Memoriu*, în care a explicat că emigrarea nu se putea întreprinde pînă nu se organiza un Comitet și nu se asigurau fonduri. Experiența sa de peste 25 de ani de viață publică în România îl îndreptățea să declare că nu se puteau crea fonduri numai prin con-

tribuții benevole sau naționale. În vremuri de belșug, evreii din România dăduseră pentru Palestina 20 de milioane lei anual, dar, în circumstanțele momentului, Filderman propunea inițierea unei contribuții naționale (a statului și a evreilor din România) și a altora internaționale (din bugetele statelor interesate)⁵⁴. În ceea ce privea ordinea de emigrare, Filderman sugera: mai întâi refugiații străini intrați în țară, apoi evreii care și-au pierdut cetățenia la revizuire (începînd cu cei din Bucovina, Basarabia și Transilvania), încît să se ajungă la circa 5 000 de emigrări anual⁵⁵.

Intr-un *Raport-studiu*, cerut de Comnen înainte de Conferința de la Evian, Crutcescu arătase că, spre deosebire de situația de dinaintea primului război mondial, în condițiile deceniului patru, milioane de evrei europeni voiau să emigreze, problema devenind de ordin economic, social și politic internațional. Însă Societatea Națiunilor, Biroul Internațional al Muncii, diverse organizații evreiești, țările de emigrare și cele de imigrare nu ajunseseră la un punct de vedere unitar, încît problema era lăsată într-un provizoriu inexplicabil. Tocmai de aceea, el considera că guvernul român trebuia să facă o propagandă „sub un aspect filosemit, iar nu antisemit”, care să convingă pe evrei că emigrarea îl chema la o viață nouă și nu la pierdere. El mai recomandă colaborarea autorităților românești cu organizațiile evreiești de emigrare și încurajarea activității școlilor „Hehalutz”⁵⁶. Din cele expuse, Crutcescu emitea ipoteza că, dacă un stat evreu avea șanse să se creeze, „el va lua ființă în Palestina”, și, de aceea, guvernul român trebuia să sprijine mișcarea sionistă și inițiativele în această direcție⁵⁷.

La 2 decembrie 1938 s-a produs prima inițiativă de amplorare a României în vederea rezolvării problemei evreiești. Tutarilor reprezentanților diplomației ai României le-a fost transmis, printr-o *telegramă-circulară*, un *Memoriu* pe care trebuiau să-l transmită cancelariilor din

* El detalia și în ce trebuia să conste contribuția statului român (pașaportul, călătoria gratuită pe C.F.R., și vapor pînă la următorul port internațional, plus 100 000 lei), apreciind că, dacă 50 de state, luînd exemplul României, ar fi acordat, în medie, 100 de milioane anual, s-ar fi ajuns la o finanțare corespunzătoare.

⁴⁹ A.M.A.E., fondul nr. 71, vol. 374, filele 174-179.

⁵⁰ În *Raportul-studiu* erau indicate țările și regimul de emigrare în America Latină, Canada, Australia, Rhodesia, Abiașia, Siria, Liban, conchizîndu-se că sionismul a reușit o victorie în Palestina, dar a ajuns în dificultate din cauza suprafeței limitate de pămînt și a unei vădite reu-voințe a puterii mandatare.

⁵¹ A.M.A.E., fondul nr. 51, vol. 374, filele 13-41.

⁴⁹ Loc. cit., filele 145-146.

⁵⁰ A.I.B.I.B.P., fondul nr. XV, dosarul nr. 451, vol. II, filele 122-123.

⁵¹ A.M.A.E., fondul nr. 71, vol. 374, fila 111.

⁵² „Lumea nouă” din 25 decembrie 1938.

⁵³ A.I.C., fondul Casa Regală, Carol al II-lea, dosarul nr. 41/1940, fila 12.

statele în care își desfășurau misiunea. În preambul se arăta că, în nenumărate rânduri, guvernele român și polonez au atras atenția guvernelor și opiniei publice internaționale asupra gravității problemei evreiești, iar la Liga Națiunilor, în sesiunile din ianuarie, mai și septembrie 1938, România a cerut insistent căutarea unei soluții radicale. Cu toate asigurările primite, măsurile întârziiau, iar „Marile democrații, cele mai bogate în teritorii vacante și capitaluri, se mărginesc să compătimizească pe evrei și să dojenescă pe creștini, fără a căuta însă singura adevărată soluțiune: crearea unui stat evreiesc pe baza unui plan vast studiat și pregătit în mod serios de statele interesate, cu concursul grupărilor evreiești internaționale”. Semnalând valul de antisemitism ce se abătuse din nou asupra Europei, România cerea statelor civilizate, marilor puteri, să ia o inițiativă concretă „până nu este prea târziu”⁵⁶.

În pofida justetei argumentelor românești, în pofida unor alarmante episoade privind soarta evreilor, sub valul antisemitismului agresiv promovat de Germania hitleristă și de mișcările extremiste de dreapta aflate sub influența ei, răspunsurile la demersul diplomatic românesc n-au depășit exprimarea unor bune intenții, neoferind o soluție sau un cadru internațional adecvate, în care chestiunea evreiască să-și găsească o dreaptă și eficientă rezolvare.

Astfel, la 6 decembrie 1938, M. Ghika transmitea de la Londra că Foreign Office-ul și „Comitetul interguvernamental pentru refugiați” i-au explicat că, deocamdată, ei se ocupau de refugiații evrei din Germania și din țările recent anexate de ea (Austria, regiunea sudetă din Cehoslovacia) și că abia după absorbirea lor vor lua în discuție situația evreilor din Europa răsăriteană. La 7 decembrie 1938, R. Irimescu transmitea de la Washington că, în lipsa subsecretarului de stat C. Hull, a fost primit de S. Welles care, în numele guvernului american, a adresat mulțumiri guvernului român „pentru atitudinea tolerantă și binevoitoare arătată în ultimul timp față de evrei, în așteptarea unei rezolvări radicale a chestiunii”, rugînd România să persevereze în respectiva atitudine. La 8 decembrie 1938, R. Franasovici raporta că guvernul polonez s-a declarat într-un total acord cu demersul român. El informa, de asemenea, că Polonia a intervenit pe lângă „Comitetul Winterton” pentru salvarea celor 10 000 evrei polonezi expulzați din Germania și că, fiind refuzată, s-a adresat guvernului ameri-

can, care i-a sugerat să se adreseze „Comitetului Baruch” — care aduna fonduri pentru cumpărarea de pământ pentru colonizare în Angola.

Din Haga, V. Pella transmitea, la 13 decembrie 1938, că guvernul olandez l-a informat că primise deja mulți evrei refugiați, dar că nu putea să-și deschidă frontierele pentru 700 000—800 000 de evrei. Sceptică în privința posibilității creării unui stat evreiesc, Olanda se arăta dispusă să ia în discuție și să sprijine propunerea României, dacă marile democrații nu se opuneau la aceasta. Același scepticism anima și opiniile guvernului suedez, după cum rezultă din raportul lui G. Niculescu-Buzești, transmis la 14 decembrie 1938 din Stockholm. Înțelegere și sprijin a promis guvernul turc, care, prin ministrul său de externe, Saracoglu, a comunicat această atitudine lui Al. Telemaque, la 23 decembrie 1938, după ce acesta i-a explicat că soluția propusă de România nu era concepută în ideea luptei de rasă, nici dintr-un sentiment de ură sau persecuție pentru elementul evreiesc. De la Moscova, N. Popescu-Pășcani a transmis, la 15 decembrie 1938, că Potemkin, comisar adjuncț la externe, a dorit să știe dacă acțiunea României era concertată cu a Poloniei, și că, la răspunsul negativ al diplomatului român (în conformitate cu indicațiile exprese date de Comnen în acest sens), a luat act de conținutul notei, urmînd să o transmită superiorilor. Un răspuns încărcat cu speranțe s-a primit de la Budapesta, R. Bosny raportînd, la 16 decembrie 1938, că la întrevvedere avută cu ministrul de externe ungar, St. Csáky, acesta s-a vădit interesat de o acțiune paralelă, cu condiția ca polonezii să împărtășească punctul de vedere românesc. Acesta a fost motivul pentru care N. Petrescu-Comnen s-a grăbit să confirme existența consensului româno-polonez, formulînd convingerea că „o acțiune conjugată și paralelă a celor trei guverne ar avea cei mai mulți șorți de izbîndă” și trimițînd Budapestei *Planul de acțiune* preconizat să fie remis Marilor Puteri. Dacă, la Berlin, R. Djuvara, în absența lui Ribbentrop, a înaintat în scris conținutul *Memoriului* (11 decembrie 1938), la Roma D. Zamfirescu a avut o întrevvedere cu Ciano (6 decembrie 1938), care și-a exprimat interesul pentru propunerile României, rezervîndu-și dreptul la un răspuns după ce ar fi primit un *memoria explicativ*⁵⁷.

Acestea erau stadiul și ecourile la *Memoriul* românesc, în momentul cînd s-a

⁵⁶ Loc. cit., filele 152—153 : fondul Conferința păcii, Problema evreiască, filele 8—9.

⁵⁷ Loc. cit., fondul Conferința păcii, Problema evreiască, filele 6—8 : fondul nr. 71, vol. 374, filele 81, 152—153, 158—159, 168—172, 183—189, 190—193, 200—201.

produs schimbarea ministrului de externe al României. După cum atestă documentele, înlocuirea lui N. Petrescu-Comnen cu Grigore Gafencu (21 decembrie 1938) n-a atras nici o modificare în politica guvernului român privind problema evreiască. Pentru început, la 26 decembrie 1938, Gafencu a avut o lungă convorbire cu contele Poninski, însărcinată cu afaceri al Poloniei la București, care i-a transmis răspunsul lui Beck, la rugămintea lui Comnen, de a convinge Budapesta, subliniind că Polonia va sprijini amical și pozitiv acțiunea României, dar Ungaria condiționa asocierea la inițiativa româno-poloneză de atragerea și consimțământul Germaniei, în care scop a și consultat Berlinul. Era de domeniul evidenței că, pe acest canal diplomatic, nimeni nu s-ar fi putut aștepta la soluționări umanitare, practicile hitleriste nelăsând să se întrevadă un atare tratament față de evrei. Dealtfel, la 8 februarie 1939, Alfred Rosenberg a ținut o conferință în fața corpului diplomatic și a presei acreditate la Berlin, în care, ocupându-se de „soluționarea” problemei, s-a exprimat că Germania „nu va admite” crearea unui stat evreiesc independent, ci... doar un teritoriu „rezervat”, ca pentru indienii din America, eventual în Guyana sau Madagascar⁵⁸. Așa se explică faptul că, în perioada care a urmat, ideea conlucrării cu Budapesta a fost abandonată de București.

La începutul anului 1939, inițiativa româno-polonă a primit o serioasă primă de încurajare din partea guvernului S.U.A. la știrea că Roosevelt s-a hotărât să abordeze problema evreiască în ansamblu, dându-și seama că a o pune numai pentru refugiații din Germania însemna a expune pe evreii din alte țări la acțiuni violente nefaste. Pe de altă parte, Olanda s-a arătat mai hotărâtă să se ralieze propunerilor României, scop în care a acționat și la Londra, pe lângă lordul Winterton (25 ianuarie 1939) și, deși demersul a fost fără succes, Vespasian Pella sugera lui Grigore Gafencu să fie atrasă și Franța în sprijinul inițiativei românești⁵⁹.

Tot de bun augur au fost și hotărârile Consiliului Uniunii Internaționale a Asociațiilor pentru Societatea Națiunilor (Geneva, 25—26 februarie 1939), care a analizat propunerea Adunării Generale de la Copenhaga (iulie 1938) privind drepturile colective ale minorităților. Ion Pillat, delegatul Asociației române, susținut de delegatul Asociației afiliate maghiare din România, Josika, au prezentat

rezultatele pozitive obținute de noua legislație minoritară românească. La discutarea problemei evreiești, I. Pillat a susținut propunerea polonă, reclamând urgentarea Rezoluției de la Copenhaga, care cerea Societății Națiunilor convocarea unei conferințe internaționale în vederea soluționării acestei probleme, prin emigrarea în Palestina și în alte teritorii extraeuropene⁶⁰.

La începutul anului 1939, și organizațiile evreiești și-au sporit acțiunile în vederea soluționării problemei refugiaților și a emigranților. Într-o reuniune la care au luat parte 35 de delegați din 12 țări, Comitetul Executiv al Congresului Mondial Evreesc sub președinția lui N. Goldman, a hotărât să respingă orice plan care, sub pretextul rezolvării problemei evreiești, ar fi acordat avantaje economice Germaniei, cooperarea cu orice guvern în vederea organizării emigrării fiind condiționată de tratamentul nediscriminator al evreilor în țara respectivă⁶¹.

La 6 februarie 1939, Consiliul Superior al Organizațiilor sioniste din România (sub semnătura lui I. Niemirower, M. Cotic și M. Weissmann) a adresat un *Memoriu* lui Grigore Gafencu în care, pornind de la declarațiile guvernului român în problema palestiniană, arăta că granițele din întreaga lume erau, virtualmente, închise imigrației evreiești, deși curentul de simpatie mondial față de evreii din Europa centrală și răsăriteană era în creștere. Din diverse anchete, declarații și motive, rezulta că o largă emigrație evreiască nu era dorită, mai ales că erau necesare mari fonduri. În memoriu se arăta că doar în Palestina, grație sionismului, ar fi putut începe imediat o emigrație de mari proporții (circa 100 000 de persoane anual), dar și acolo emigrarea era îngrădită de guvernul mandatar. *Memoriul* apela la guvernul român să acorde un sprijin eficace și continuu, pe teren politic internațional, pentru lărgirea posibilităților de emigrare a evreilor din România în Palestina⁶². În același sens și scop, Oficiul Permanent al „Agenției evreilor pentru Palestina” de pe lângă Societatea Națiunilor a intervenit pe lângă Ministerul Afacerilor Străine al României pentru a aproba sporirea centrelor „Hacharah” (tabere de pregătire agricolă pentru tinerii evrei), pentru reapariția periodicelelor sioniste din Chișinău și Cernăuți sau a unui cotidian bilingv la București și pentru alte facilități specifice. Scrisoarea a fost trimisă Ministerului de Interne, în

⁵⁸ Loc. cit., fondul nr. 71, vol. 374, filele 204—206, 230—231, 288 (Rapoartele lui Bossy și Franasovici din 11 și 12 ianuarie 1939).

⁵⁹ Loc. cit., filele 225—227, 236, 258—259.

⁶⁰ „România” din 2 martie 1939.

⁶¹ „România” din 19 ianuarie 1939.

⁶² A.M.A.E., fondul nr. 71, vol. 374, filele 251—252.

atenția lui Armand Călinescu. Dintr-o adresă ulterioară a Direcției Generale a Poliției rezultă că nu s-au creat alte școli agricole, dar s-au mărit capacitățile celor existente⁶¹.

Cum rezultă dintr-o Notă transmisă de V.V. Tilea de la Londra (21 februarie 1939), diverse organizații sioniste din Anglia și America, interesate să sprijine emigrarea evreilor din România în Palestina, au propus guvernului român să pună la dispoziție un vapor, pentru a face curse între Constanța și mările din sud, să reducă cât mai mult taxele de călătorie, să faciliteze tranzitul, prin portul Constanța, al evreilor din Cehoslovacia, Ungaria, Germania, Iugoslavia și Bulgaria⁶².

În timpul vizitei efectuate în Polonia de către Grigore Gafencu, în februarie 1939, pe lângă alte probleme de interes comun, în convorbirile cu Rydz Smigli și Joseph Beck s-a hotărât și lansarea propunerilor de rezolvare a problemei evreiești într-un cadru internațional. Potrivit unui *Memoriu* al guvernului român, remis lui Beck, acesta s-a angajat să susțină la Londra „identitatea desăvârșită între teza polonă și cea română”⁶³. Apreciind că existau premise favorabile, la 12 martie 1939, prin intermediul reprezentanților săi în străinătate, guvernul român a transmis tuturor cancelariilor un documentat *Memorandum*, insistind asupra necesității ca marile puteri să colaboreze la soluționarea umanitară și eficace a problemei evreiești din Europa centrală și răsăriteană⁶⁴. *Memoriul* expunea, pe de o parte, originea și evoluția chestiunii evreiești din România, pe de altă parte, conținea propunerile concrete ale guvernului român în problemă. Se arăta, astfel, că, la sfârșitul primului război mondial, România a acordat evreilor dreptul la cetățenie, prin formalități foarte simple, dar că, ulterior, România s-a aflat asaltată de o veritabilă „migrație” cu infiltrări din Rusia, Polonia, Ungaria, Austria, Germania, încât, la începutul anului 1939, existau 1 200 000 evrei, dintre care mulți fără cetățenie, ceea ce reprezenta 10,9% din evreimea întreagă. În capitolul II, *Problema actuală a evreilor în România*, după ce se sublinia că „Românii nu au — nici n-au avut — prejudecăți de rasă sau de religie contra evreilor”, se explica faptul că evreii erau stabiliți, în mare majoritate, la orașe, iar în unele provincii procentajul lor era foarte mare, ceea ce constituia un ele-

ment de dezechilibru, cu repercusiuni economice, sociale și politice.

Constatind că mișcarea antisemită din țările limitrofe, în plină dezvoltare, exercita o influență nefastă asupra mișcărilor extremiste naționaliste* din țară, guvernul român asigura străinătatea și opinia publică mondială că dorește să rezolve chestiunea evreiască prin cooperare internațională, nu prin măsuri administrative interne, străduindu-se să nu se lase antrenat de presiunile naționaliste extremiste. În *Memorandum*, propunerile României se exprimau fără echivoc: „Guvernul român — așa cum deja a proclamat și alte ori — nu vede decât o singură soluție: crearea unui veritabil stat evreiesc, un mare stat sau dominion evreiesc, care, pe baza unor metode științifice și pe un plan bine studiat, să colonizeze întreaga populație evreiască din România și Polonia și a altor state europene care cer”. Acest stat ar fi urmat să aibă capacitate de a absorbi circa 10 milioane de emigranți, pentru aceasta Marile Puteri interesate trebuind să desemneze un teritoriu adecvat. Guvernul român era hotărât să-și aducă contribuția la această operă, pe care o considera realizabilă în circa 20 de ani⁶⁷.

Memorandumul a fost transmis, simultan, reprezentanților diplomați ai României, pentru a fi remis guvernelor pe lângă care erau acreditați. Îndeplinindu-și misiunea, aceștia au raportat, apoi, primele reacții și răspunsuri. Ampla acțiune diplomatică românească a coincis, din nefericire, cu evenimentele tragice din martie 1939, care au marcat lichidarea Cehoslovaciei ca stat, cu toată suita de evenimente și pericole ce s-au abătut și asupra României. Așa se face că rapoartele respective, pe lângă semnarea îndeplinirii misiunii de predare a *Memorandumului*, cuprindeau și informații despre ultimatumul dat de Germania în cursul tratativelor economice româno-germane, despre intențiile lui Hitler de a transforma România în „protectorat”, despre declarațiile lui Chamberlain privind atitudinea Angliei față de presiunile germane etc.⁶⁸ De la Washington, R. Irimescu transmitea, la 29 martie 1939, că a prezentat documentul lui Sumner Welles, ocazie cu care a avut o discuție lămuritoare. Guvernul american

* După cum se știe, încă din noiembrie 1938, guvernul român a trecut la o drastică reprimare a Gărzii de fier, prin lichidarea căpeteniilor, arestarea legionarilor și prin alte măsuri care vizau suprimarea activității noave și trădătoare de țară a legionarismului.

⁶¹ Loc. cit.

⁶² Vezi: Liviu Dandara, *România în vîltoarea anului 1939*, Editura științifică și enciclopedică București, 1985.

⁶³ Loc. cit., filele 147, 342.

⁶⁴ Loc. cit., filele 279-280.

⁶⁵ Loc. cit., fila 203.

⁶⁶ Loc. cit., fondul Geneva, vol. 207, doc. nr. 00, filele 1-0; fondul 17, vol. 374, filele 301-300.

era preocupat de soarta evreilor din Polonia și România, în contextul agravant al tendințelor și presiunii Germaniei hitleriste asupra celor două țări. De la Ankara, Al. Telemaque transmitea, la 18 martie 1939, că a înmănat documentul și Saracoglu a promis ca statele Înțelegerii Balcanice să susțină cu lealitate demersul românesc. Eugen Filiti transmitea, din Sofia, la 15 martie 1939, că a remis documentul ministrului afacerilor străine, Kiosseivanoff, acesta promițând că-l va studia cu interes, deoarece problema îl preocupa. El specificase că, deși numărul evreilor din Bulgaria era relativ redus (circa 40 000) și că guvernul nu acorda dreptul de intrare și liberă stabilire a evreilor refugiați din alte țări, majoritatea evreilor existenți era concentrată la Sofia, unde deținea monopolul finanțelor și comerțului. Din Moscova, Al. Dianu notifica, la 25 martie 1939, că a înaintat *Memorandumul* lui Potemkin, cu întârziere, așteptând să ia sfârșit lucrările Congresului al XVIII-lea al P.C.U.S.

În timp ce guvernele din Argentina și Brazilia au primit cu interes și simpatie inițiativa românească, în țările scandinave cancelariile s-au vădit preocupate de iminența războiului, de atitudinea democrațiilor, de nevoile de înarmare. În Egipt, R. Cuțarida s-a aflat într-o situație aparte în momentul când a înaintat *Memorandumul* ministrului de externe, Abdel Fattah Pașa. Era în ziua de 22 martie 1939, zi în care criza româno-germană atinsese punctul culminant. Ziarele din Egipt, mai ales cele evreiești — i-a consemnat ministrul egiptean — dăduseră alarma despre un ultimatum dat României de către Germania, ceea ce a atras protestul ministrului german la Cairo și, în consecință, luarea unor măsuri severe

împotriva respectivei campanii „dușmănoase“.

Memorandumul românesc, din motive ușor de intuit, nu a fost remis cancelariei de la Berlin. La 3 mai 1939, R. Crutzescu, găsindu-l nepredat de predecesorul său, transmitea lui Grigore Gafencu opinia că și el considera inoportună comunicarea lui către guvernul german. La 9 mai 1939, Grigore Gafencu îi dădea lui Crutzescu instrucțiuni în virtutea cărora inițiativa românească nu trebuia adusă la cunoștința guvernului hitlerist. Aceasta și pentru faptul că, deși trecuseră doar câteva săptămâni de la lansarea propunerilor românești, devenise evident faptul că evoluția evenimentelor internaționale nu mai era propice realizării unei atare acțiuni. Despre *Memorandumul* românesc s-a vorbit puțin atunci, el găsindu-și apoi locul în arhivele diplomatice ale preluțiilor celei de-a doua conflagrații mondiale. Guvernul român n-a mai întreprins acțiuni de anvergură în problema evreiască, fiind, ca și guvernul polonez, confruntat cu gravele presiuni la adresa independenței și integrității proprii țări.

Toamna anului 1939 a pus capăt tuturor încercărilor de rezolvare pe cale pașnică a diferendelor dintre state, culminând cu declanșarea războiului. În marea înclăștare, pe lângă consecințele tragice, fără precedent, în viața multor popoare, populația evreiască din Europa va trăi coșmarul holocaustului inițiat, organizat și dirijat de Germania hitleristă. În măsura în care a putut, România și poporul său au continuat să ofere ospitalitate refugiaților din statele cotate de Reich — cazul Poloniei, al nord-vestului țării noastre cotate de horthyști — printre care, de fiecare dată, s-au aflat și numeroși evrei.

LIVIA DANDARA